

01  
/ 18

# ReOS

Recht der Osteuropäischen Staaten

# ReOS 01 / 2018

## Inhaltsverzeichnis

Regarding the Issue on Objective Features of the Corpus Delicti of the Violation of Water Protection Rules

*Inna Berdnik*

1

Consumer Agreement in the System of Civil Contracts

*Halyna Yanovytska*

19

## **Regarding the Issue on Objective Features of the Corpus Delicti of the Violation of Water Protection Rules**

***Inna Berdnik***

*candidate of law sciences, associate professor,*

*professor of Criminal Law and Justice Department*

*of the Law Faculty of Chernihiv National University of Technology,*

*Ukraine*

The article is focused on the analysis of problematic issues of objective features of the corpus delicti of the violation of water protection rules. The author pays special attention to the analysis of scientific ideas about the object of a crime within criminal law and supporting the concept of “object of crime – social values” comes to the conclusion that the direct object of a crime under the Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine, is the established procedure for the preservation, use, reproduction and protection of water resources from pollution, changes in their natural properties and exhaustion. Obligatory feature of the actus reus of the analyzed crime is an act in the form of violation of water protection rules (water objects), which is an action or omission and consists in non-fulfillment of the requirements of certain regulatory acts: special ones, concerning ecological safety and those, regulating the issues of water protection (water objects). Analyzing the disposition of the p. 1 of the Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine, the author emphasizes that the social and dangerous consequences of the violation of water protection rules (water objects) are: pollution of surface or underground waters and aquifers, sources of drinking, medical waters or change of their natural properties or depletion of water sources. The author clarifies in detail the essence and content of such concepts as “pollution” and “exhaustion” and emphasizes attention on the fact that the public danger of pollution of water facilities as a consequence of the violation of water protection rules is determined, first, as an attack on the established order of preservation, use, reproduction and protection of water (water objects) from pollution, negative change in their natural properties and exhaustion; secondly, the direct link with other unlawful acts, which are serious crimes; thirdly, with significant harm, severe consequences. Having analyzed the regulatory acts and opinions of scholars about the objective features of the corpus delicti, stipulated by the p. 1 and p. 2 of the Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine, the author states that the objective of the legislative decision was to establish liability for the violation of

water protection rules. Legislative realization of such an objective has been reflected in the formulation of the actus reus of the corpus delicti and determination in the dispositions of the p. 1 and p. 2 of the Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine both acts in the form of the violation of water protection rules (water objects) and consequences – causing pollution of surface or ground waters and aquifers, sources of drinking, medical waters or the change of their natural properties, or exhaustion of water sources and creating a danger to life, health of people or for the environment (p. 1 of the Art. 242) and death or disease of people, mass mortality of objects of animal and plant world or other grave consequences (p. 2 of the Art. 242).

### **До питання про об'єктивні ознаки складу злочину порушення правил охорони вод**

***Берднік Інна Володимирівна***

*кандидат юридичних наук, доцент,*

*професор кафедри кримінального права*

*та правосуддя юридичного факультету*

*Чернігівського національного технологічного університету,*

*Україна*

Загальновідомо, що встановлення обов'язкових елементів складу злочину має визначальне теоретичне, практичне і пізнавальне значення для оцінки суспільної та юридичної сутності злочину, тяжкості заподіяної злочином шкоди, кваліфікації діяння та вирішення багатьох інших практичних завдань. Питання визначення ознак складу злочину дозволяє з'ясувати правовий зміст вчиненого діяння, знайти межу дії відповідної кримінально-правової норми.

Теорія кримінального права до елементів складу злочину відносить: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону. Отже,

проаналізуємо кожен із цих елементів складу злочину «Порушення правил охорони вод», відповідальність за вчинення якого передбачено ст. 242 КК України.

Однією з точок зору, яка домінує в кримінальному праві щодо об'єкта злочину, є така, згідно з якою об'єктом будь-якого злочину є соціальні цінності. Сьогодні чимало науковців обстоюють теорію об'єкта злочину як соціальних цінностей. Серед них такі відомі вчені, як П. П. Андрушко, П. С. Берзін, В. Т. Дзюба, П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко, В. Б. Харченко, С. С. Яценко та інші. За основу цієї системи точок зору є розроблена ще в

дореволюційний і революційний періоди «концепція блага як об'єкту злочину». Зокрема, Л. С. Білогриць-Котляревський відзначав, що злочин являє собою «порушення норми, тобто абстрактної заборони або веління закону, водночас необхідно руйнує ті реальні блага або інтереси, для яких ці блага існують»<sup>1</sup>. У цьому контексті С. В. Познишев зазначав, що дану «матерію» треба розуміти не просто як будь-яке життєве благо, а благо, яке поставлено під захист кримінального закону, тобто правове благо<sup>2</sup>. А. В. Наумов вважає, що можливим є повернення до теорії об'єкта як правового блага, створеної ще наприкінці минулого сторіччя в межах класичної та соціологічної школи кримінального права<sup>3</sup>. Звичайно, у філософському розумінні поняття «благо» вужче, ніж поняття «цінність». Якщо цінність – це специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне чи негативне значення для людини і суспільства<sup>4</sup>, то благо, – це загальне поняття для визначення лише Є. В. Фесенко пропонує визначати об'єкт злочину як цінності, що охороняються

кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду, а під самими цінностями він розуміє різноманітні об'єкти матеріального світу, в тому числі і саму людину, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому. Структурними елементами цінностей Є. В. Фесенко виділяє п'ять класів компонентів: 1) потерпілих; 2) інтереси та права потерпілих; 3) соціальні зв'язки; 4) предмети (матеріалізовані блага); 5) нематеріалізовані блага, які належать потерпілим. Даючи оцінку концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», Є. В. Фесенко зазначає, що така концепція дещо заідеологізована, вона не відповідає сучасним поглядам щодо оцінки соціальних цінностей, які бере під захист кримінальний закон, а її основним недоліком є перебільшення значення категорії «публічного» стосовно до категорії «приватного» в сфері соціального життя. Слід погодитись з Є. В. Фесенком, що при вирішенні проблеми об'єкта злочину, співвідношення понять «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-

<sup>1</sup> Учебник русского уголовного права: Общая и особенная части / Белогриць-Котляревский Л. С. – Киев: Южно-рус. кн-во Ф. А. Иогансона, 1903. – с. 161.

<sup>2</sup> Познишев С. В. Учебник уголовного права: очерк основных начал общей и особенной части науки уголов. Права : 1. Общая часть /

Познишев С.В. – М.: Юридическое издательство Наркомюста РСФСР, 1923. –с. 57.

<sup>3</sup> Наумов А. В. Российское уголовное право (Общая часть): Курс лекций / Наумов А. В. – М. : БЕК, 1996. – с.147.

<sup>4</sup> Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – М. : Политиздат, 1987. –с.534.

правової охорони» доцільно використовувати категорію цінностей<sup>5</sup>. Ще раніше, у тому числі спільно з П. С. Матишевським, Є. В. Фесенко структурними частинами цінностей, що охороняються кримінальним законом, виділяв лише три їх різновиди: 1) суб'єкти суспільних відносин, 2) блага, що належать цим суб'єктам, та 3) предмети, залучені в сферу цих відносин. Залежно від цільового призначення, зазначені різновиди цінностей виконують, на їх думку, такі функції: 1) інформація про суб'єктів суспільних відносин дає можливість визначити, проти кого було спрямоване злочинне діяння, 2) конкретний вид і зміст благ, що належать суб'єктам, дозволяє відповісти на питання про те, чому саме може бути заподіяна шкода; 3) вказівка щодо предметів злочину інформує про те, на які матеріальні об'єкти діє суб'єкт, посягаючи на блага окремої людини, суспільства або держави<sup>6</sup>.

Звичайно, у філософському розумінні поняття «благо» вужче, ніж поняття «цінність». Якщо цінність – це специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього

світу, що виявляють їх позитивне чи негативне значення для людини і суспільства<sup>7</sup>, то благо – це загальне поняття для визначення лише позитивної цінності<sup>8</sup> позитивної цінності. Зрозумілим є те, що вчені-юристи мають на увазі саме позитивну цінність, тобто благо.

П. С. Матишевський та Є. В. Фесенко вважають, що концепція «об'єкт злочину – суспільні відносини» протягом останніх десятиріч переважала в теорії кримінального права України. На їх думку, ця концепція не цілком відповідає сучасним поглядам щодо оцінки соціальних цінностей. Об'єктом злочину, який найповніше, порівняно з іншими елементами складу злочину, відображає характер суспільної небезпечності вчиненого діяння, мають визнаватись не якісь абстрактні суспільні відносини, а конкретні людські, суспільні або державні цінності<sup>9</sup>.

Більшість науковців підтримують тезу про те, що основним безпосереднім об'єктом складу злочину «Порушення правил охорони вод» є водно-екологічний правопорядок і екологічна безпека населення України, а також відносини

<sup>5</sup> Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину / Є. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С.75.

<sup>6</sup> Фесенко Є. В. Об'єкт злочину з погляду реалій // Юридичний вісник України. – 1997. – 14-20 серпня. – № 33. – С. 34-38.

<sup>7</sup> Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – М. : Политиздат, 1987. –с.534.

<sup>8</sup> Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – М. : Политиздат, 1987. –с.46.

<sup>9</sup> Кримінальне право України. Загальна частина : Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / [Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.]. – К. : «Юрінком Інтер», 1997. – с.123-124.

щодо забезпечення більш ефективного, раціонального, науково обґрунтованого використання вод і відтворення водних об'єктів та їх охорони від забруднення, засмічення та вичерпання<sup>10</sup>. Вважаємо, що така думка, пов'язана з проголошенням усіх вод (водних об'єктів) на території України національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту, фактором забезпечення існування людей, тваринного і рослинного світу, обмеженості та уразливості природних об'єктів<sup>11</sup>.

На нашу думку, виходячи з концепції «об'єкт злочину – соціальні цінності», безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок збереження, використання, відтворення та охорони водних ресурсів від забруднення, зміни їхніх природних властивостей та виснаження.

Водночас, цілком обґрунтованим є твердження про те, що для складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України, властивими також є додаткові безпосередні об'єкти, якими виступають життя та здоров'я людей, інші складові

довкілля (землі, надра, атмосферне повітря, тваринний та рослинний світ), соціальні блага та цінності, власність, оскільки, у ч. 2 ст. 242 КК України перелічені альтернативні наслідки у вигляді загибелі людей, захворювання людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу або інших тяжких наслідків<sup>12</sup>.

Окрім об'єкта для визначеного злочину характерним також є предмет злочину. Предметом злочину є води – всі природні водні об'єкти на території України, що входять до складу природних ланок кругообігу води і невід'ємно пов'язані із довкіллям, крім морських (оскільки відповідальність за забруднення моря настає за ст. 243 КК). Так, відповідно до Водного кодексу України видами вод є: водні об'єкти – природні або створені штучно елементи довкілля, в яких зосереджуються води (в контексті ст. 242 – це річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт); води поверхневі – води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні; підземні води та джерела – води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні

<sup>10</sup> Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред В. В. Топчія; наук. ред. В. І. Антипова. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – с.506.

<sup>11</sup> Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання / А. М. Шульга. – Х. : НікаНова, 2012. – с.105.

<sup>12</sup> Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія / Л. П. Брич. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – с.405.

в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах; водоносний горизонт – однорідна пластова товща гірських порід, де постійно знаходяться води; води лікувальні – водні об'єкти, що мають природні лікувальні властивості, якщо їх включено до спеціального переліку. Технічні водні об'єкти, що не мають екологічного значення (ізольовані резервуари, колектори, градирні тощо), не є предметом даного злочину<sup>13</sup>.

Загальноприйнятим є визнання того, що об'єктивна сторона складу злочину, – це сукупність встановлених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній процес злочинного посягання. Детальний опис таких ознак є важливою передумовою дотримання законності в правозастосовній діяльності правоохоронних органів і судів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності у сфері забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів завжди пов'язане з встановленням у її поведінці конкретного суспільно

небезпечного діяння, про яке йдеться в законі<sup>14</sup>.

З урахуванням побудови ст. 242 КК України вчені зазначають, що об'єктивна сторона цього складу злочину характеризується сукупністю трьох ознак: 1) діяння - порушення правил охорони вод (водних об'єктів); 2) наслідки у вигляді забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля; 3) причинного зв'язку між діяннями та наслідками. Проте існує й інша думка, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 242 КК, характеризується діянням трьома способами: забруднення водних об'єктів, зміна їх властивостей, виснаження водних джерел<sup>15</sup>. В. К. Матвійчук, в свою чергу, виділяє такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину: 1) діяння; 2) злочинні наслідки, прямо вказані в законі (ч. 2 ст. 242 КК); 3) необхідний причинний зв'язок між

<sup>13</sup> Водний кодекс України: Закон від 06.06.1995 № 213/95-ВР // Верховна Рада України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213/95-vr/paran23#n23>

<sup>14</sup> Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук

// Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn\\_2016\\_6\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7)

<sup>15</sup> Мельник П. В. Кримінально-правова охорона питної води в Україні / П. В. Мельник // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2012. № 6. С. 133-138. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif\\_2012\\_6\\_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2012_6_22)



діянням і викликаними ним наслідками (ч. 2 ст. 242 КК); 4) засоби вчинення злочину; 5) місце вчинення злочину; 6) джерело вчинення злочину<sup>16</sup>.

По-перше, слід враховувати, що об'єктивна сторона досліджуваного злочину характеризується діянням: дією або бездіяльністю. Загальновизнаним є те, що діяння – це протиправний активний або пасивний, усвідомлений вольовий акт зовнішньої поведінки суб'єкта, що виражається у здійсненні суспільно небезпечного посягання, передбаченого ст. 242 КК України. Щодо форм такого діяння, в науковій літературі, автори висловлюють різні, деколи протилежні думки. Так, одні з них вважають, що зовнішня сторона злочину характеризується діянням трьома способами: забруднення вод, зміна їхніх природних властивостей або виснаження водних джерел; другі обмежують об'єктивну сторону досліджуваного злочину лише забрудненням водних об'єктів, а не використовують виснаження та засмічення; треті обмежують діяння виключно поняттям «насичення»,

«отруєння» та «зараження» водних об'єктів<sup>17</sup>.

Дія у кримінально-правовому значенні – це лише активний, усвідомлений вольовий акт поведінки людини, що виражається у вчиненні суспільно небезпечного посягання, в нашому випадку передбаченого ст. 242 КК України. Більшість дослідників, під дією розуміють не рефлекторні, інстинктивні рухи тіла, а лише свідомо регульований вольовий акт суб'єкта досліджуваного складу злочину, вказуючи при цьому, що, якщо в результаті рефлекторного руху тіла особа зачепила регулятор заслінки чи скидного механізму і відбувся залповий скид неочищених та незнешкоджених стічних вод або відходів, що викликало заподіяння шкоди здоров'ю людей, або довкіллю, то її не можна притягнути до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 242 КК України, бо була відсутня воля на вчинення цього злочину<sup>18</sup>.

У науковій і науково-практичній літературі зустрічаються різні тлумачення порушення правил охорони вод (водних

<sup>16</sup> Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук // Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn\\_2016\\_6\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7)

<sup>17</sup> Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук

// Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn\\_2016\\_6\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7)

<sup>18</sup> Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук // Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn\\_2016\\_6\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7)

об'єктів). Автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України (за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація) під порушенням правил охорони вод розуміють дію або бездіяльність, що є невиконанням вимог спеціальних нормативно-правових актів щодо екологічної безпеки, які регулюють питання охорони вод. Така дія чи бездіяльність на практиці може проявлятися, наприклад, у: порушенні умов розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод; введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених пристроями і очисними спорудами, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливій дії; скиданні у водні об'єкти відходів і сміття; забрудненні вод добривами і хімічними засобами захисту рослин тощо<sup>19</sup>. В. Антипов порушення правил охорони вод (водних об'єктів) трактує як дію або бездіяльність, що являє собою невиконанням вимог тих нормативно-правових актів з питань екологічної

безпеки, які регулюють питання охорони вод (водних об'єктів). Це, наприклад: перевищення лімітів та нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у води; використання води як сировини основного виробничого призначення без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів; садівництво та городництво, зберігання та застосування пестицидів і добрив, влаштування літніх таборів для худоби у прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах; порушення правил складування і утилізації промислових та побутових відходів, транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив та інших препаратів; невиконання розпоряджень та приписів органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони та використання води<sup>20</sup>.

Отже, з аналізу наведених точок зору щодо визначеного поняття, можна зробити висновок, що науковці єдині в тому, що порушення правил охорони вод (водних об'єктів) є дією або бездіяльністю, що полягає у невиконанні

<sup>19</sup> Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – с.733.

<sup>20</sup> Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А.С.К., 2005.— с.501.

вимог певних нормативно-правових актів: спеціальних, що стосуються екологічної безпеки та тих, що регулюють питання охорони вод (водних об'єктів).

Найбільш повно і ґрунтовно розкриває зміст діяння «порушення правил охорони вод» П. С. Берзін. Науковець наголошує, що порушення правил охорони вод (водних об'єктів) – це дія або бездіяльність, що пов'язана, зокрема, з невикористанням встановлених нормативно-правовими актами екологічних стандартів та нормативів у галузі охорони вод (водних об'єктів). Таке порушення може відбуватися шляхом: недотримання водокористувачем встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та встановлення лімітів забору води, лімітів використання води та лімітів скидання забруднюючих речовин, а також санітарних та інших вимог щодо впорядкування своєї території, ухилення водокористувачем від вжиття заходів, спрямованих на запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дошовими, сніговими) водами, що відводяться з неї; порушення правил контролю за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин та за якістю води водних об'єктів у контрольних створах, а також порушення правил подання відповідним органам звітів в порядку, визначеному ВК та

іншими законодавчими актами України; порушення правил вжиття технологічних, лісомеліоративних, агротехнічних, гідротехнічних, санітарних та інших заходів щодо охорони вод від вичерпання, поліпшення їх стану, а також припинення скидання забруднення стічних вод: здійснення спеціального водокористування (тобто забору води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів) без відповідного дозволу; ухилення від невідкладних робіт, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварій, які можуть спричинити погіршення якості води, та надання необхідних технічних засобів для ліквідації аварій на об'єктах інших водокористувачів; ухилення від забезпечення нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших будівельних об'єктів пристроями і очисними спорудами необхідної потужності, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливій дії, та необхідною вимірювальною апаратурою, що здійснює облік об'ємів забору і скидання води; порушення правил введення в експлуатацію (або експлуатації) осушувальних систем; ухилення від

оснащення гідротехнічних споруд пристроями для пропускання паводкових вод, а також експлуатаційних свердловин на воду водорегулюючими та контрольно-вимірювальними пристроями; порушення сільськогосподарськими, лісогосподарськими підприємствами та окремими громадянами встановлених правил зберігання, транспортування та використання добрив, хімічних засобів захисту рослин та інших токсичних препаратів і речовин тощо<sup>21</sup>.

Аналізуючи диспозицію ч.1 ст. 242 КК України, слід зазначити, що суспільно-небезпечними наслідками порушення правил охорони вод (водних об'єктів) є: забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміна їхніх природних властивостей або виснаження водних джерел.

Відповідно до диспозиції ст. 242 КК України кримінальна відповідальність настає у випадку, якщо порушення правил охорони вод (водних об'єктів) спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів,

джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля<sup>22</sup>. Отже, для розкриття теми даної роботи варто зупинитися на з'ясуванні суті та змісту таких понять, як «забруднення» та «виснаження».

Як зазначають окремі дослідники, в юридичній літературі недостатньо розроблені питання, що стосуються сутності та ознак поняття «забруднення водних об'єктів», зокрема, відсутня єдина думка про зміст поняття «забруднення водних об'єктів» як такого. Тому, на нашу думку, для деталізації означеної категорії необхідно проаналізувати її доктринальні бачення.

Найперше, вважаємо доцільним звернутися до Водного кодексу України, який дає загальне визначення поняттю «забрудненням вод», а саме надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин<sup>23</sup>. Досить ґрунтовно досліджує названу категорію І. В. Барчук, який на основі аналізу вже існуючих тлумачень, дає авторську дефініцію «забруднення

<sup>21</sup> Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : У 2 т. – Т.2 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – с. 34-35.

<sup>22</sup> Мельник П. В. Кримінально-правова охорона питної води в Україні / П. В. Мельник // Науково-інформаційний вісник Івано-

Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2012. № 6. С. 133-138. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif\\_2012\\_6\\_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2012_6_22)

<sup>23</sup> Водний кодекс України: Закон від 06.06.1995 № 213/95-ВР // Верховна Рада України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213/95-vr/paran23#n23>

вод», причому виводить її в контексті вдосконалення чинного КК України. Так, він керується поглядами Є. С. Тарханова та І. О. Рощина, які зазначають, що з правової точки зору найістотнішим у понятті «забруднення» є не стільки сам факт уведення в водне середовище забруднених речовин, скільки заподіяна цим шкода (інакше будь-який викид, навіть незначний, слід було б кваліфікувати як «забруднення»). На підставі викладеного, вчений пропонує два визначення забруднення водних об'єктів: загальне та кримінально-правове. Під забрудненням вод, у юридичному аспекті, необхідно розуміти як зміни складу і властивостей води, так і процес надходження до неї сторонніх предметів, мікроорганізмів понад встановлені нормативи і вимоги до якості води. Під кримінально-правовим забрудненням водних об'єктів у рамках ст. 242 КК України, слід розуміти умисне або необережне, заборонене кримінальним законодавством діяння (дія чи бездіяльність суб'єкта), що полягає у забрудненні водних об'єктів, яке призводить до модифікації фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу вод, до загибелі людей або їх захворюваності, масової загибелі об'єктів

тваринного світу, або до інших тяжких наслідків, або створює небезпеку для життя й здоров'я людей чи навколишнього природного середовища, або виснаження водних джерел<sup>24</sup>. Погоджуємося, що сформульоване І. В. Барчуком поняття має не тільки теоретичне, а й суто практичне значення для кваліфікації такого діяння.

Окрім названого в юридичній літературі існують також наступні тлумачення «забруднення водних об'єктів»:

1) надходження до водних об'єктів забруднюючої речовини, розчинів, які привносяться у такі водойми у результаті господарської діяльності людини (відходів, викидів, напівфабрикатів, неочищених стічних вод);

2) скидання або надходження іншим способом у водні об'єкти засобів, а також утворення в них речовин, що погіршують якість поверхневих і підземних вод, обмежують їх використання чи негативно впливають на стан дна і берегів водних об'єктів;

3) скидання, вилив або інше надходження до водних об'єктів шкідливих речовин, а також утворення в них шкідливих речовин (одержаних додатково до їх природного стану

<sup>24</sup> Барчук І. В. Особливості кримінально-правової відповідальності за забруднення водних об'єктів / І. В. Барчук // Актуальні проблеми

вдосконалення чинного законодавства України. 2009. Вип. 21. С. 159-163. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu\\_2009\\_21\\_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2009_21_25)

домішок), що значно погіршує природний стан та ускладнює використання вод, створює небезпеку для життя і здоров'я людей, а також для тваринного й рослинного світу, довкілля<sup>25</sup>.

Як наголошують науковці, для кваліфікації діяння за ст. 242 КК України несуттєво, чи встановлено щодо забруднюючих речовин гранично допустимі концентрації. Проте, в рамках нашого дослідження, доречно з'ясувати також питання природи забруднюючих речовин. Так, у науці забруднюючою речовиною традиційно вважається речовина, яка привноситься у водний об'єкт в результаті господарської діяльності людини і спричиняє погіршення якості (природних властивостей) води. Така зміна полягає у негативних перетвореннях властивостей водних об'єктів (хімічних, механічних, фізичних, біологічних і пов'язаних з ними інформаційних), які відбуваються як наслідок природних чи антропогенних процесів, що спричиняють погіршення функцій природи стосовно певного об'єкта (людини, біологічного організму, об'єктів життєдіяльності людини).

Забруднення вод може бути

хімічним, фізичним, радіоактивним, біологічним чи тепловим<sup>26</sup>. Найнебезпечнішими є забруднення вод хвороботворними мікроорганізмами, що можуть надходити у воду з полів фільтрації, скотних дворів, вигрібних ям тощо. При тепловому забрудненні води відбуваються скидання до водних об'єктів чистої, але надто теплої води (зміна фізичних показників), що може привести до масової загибелі риби.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що суспільна небезпека забруднення водних об'єктів як наслідку порушення правил охорони вод визначається, по-перше, посяганням на встановлений порядок збереження, використання, відтворення та охорони вод (водних об'єктів) від забруднення, негативної зміни їхніх природних властивостей та виснаження, по-друге, прямим зв'язком з іншими протиправними діями, які самі по собі є тяжкими злочинами; по-третє, значною шкідливістю, тяжкими наслідками.

Іншим наслідком порушення правил охорони вод є виснаження водних джерел. Під виснаженням водних джерел в контексті ч.1 ст. 242 КК України

<sup>25</sup> Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук // Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn\\_2016\\_6\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7)

<sup>26</sup> Локтіонова В. В. Вплив дефініції «забруднення» на дію норми в злочинах проти довкілля / В. В. Локтіонова // Право та державне управління. 2015. № 3. С. 60-63. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu\\_2015\\_3\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2015_3_15)

розуміють стійке скорочення водних запасів і погіршення якості водних джерел, що створило небезпеку настання наслідків, які могли б настати<sup>27</sup>. Отже, до ознак, які характеризують даний наслідок слід віднести такі: 1) має стійкий характер; 2) є результатом людської діяльності; 3) створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Близьким до названого є також тлумачення «виснаження», наведене В. В. Локтіоною, яка визнає таким стійке, тобто таке, що не може бути подолане природним шляхом, скорочення запасів і погіршення якості вод, втрата ними здатності до самоочищення. Виснаження, на її думку, характеризується незворотним зменшенням мінімально допустимого стоку вод, результатом якого є їх повна або часткова непридатність для певних видів водокористування<sup>28</sup>. Як стверджує В. К. Матвійчук до виснаження призводять такі діяння: 1) розорювання поверхні водоскиду; 2) вирубування водоохоронних лісів; 3) надмірне знищення боліт; 4) забори води у

розмірах, що перевищують природне поновлення; 5) безсистемне розташування водозабірних свердловин; 6) неправильний вантаж водних джерел; 7) відсутність обладнання, що закриває самовиливні підземні води; 8) гідротехнічне та гідромеліоративне будівництво; 9) гірничовидобувна діяльність і т. п.<sup>29</sup>.

На підставі викладеного, можна також наголосити, що склад злочину, передбаченого ст. 242 КК України, є неповним через відсутність такого діяння, як виснаження водних об'єктів щодо всіх водних об'єктів, крім самих водних джерел.

Загальноприйнятою в науці є теза про охоплення поняття «порушення правил охорони вод» і засмічення вод, тобто привнесення у водні об'єкти сторонніх, як правило, нерозчинних предметів і матеріалів (виробничих і побутових відходів), що шкідливо впливають на стан вод<sup>30</sup>. Під засміченням водних об'єктів, на думку І. В. Барчука, слід розуміти – їхнє насичення такими

<sup>27</sup> Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук // Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn\\_2016\\_6\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7)

<sup>28</sup> Локтіонова В. В. Вплив дефініції «забруднення» на дію норми в злочинах проти довкілля / В. В. Локтіонова // Право та державне управління. 2015. № 3. С. 60-63. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu\\_2015\\_3\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2015_3_15)

<sup>29</sup> Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук // Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn\\_2016\\_6\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7)

<sup>30</sup> Водний кодекс України: Закон від 06.06.1995 № 213/95-ВР // Верховна Рада України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр/paran23#n23>

речовинами у твердому, рідкому та газоподібному стані, коли вони у кількісному відношенні перевищують встановлені норми, що призводить до зміни їх властивостей та складу<sup>31</sup>.

Наголосимо, що законодавці більшості держав колишнього СНД не врахували такого діяння, як засмічення водних об'єктів, вважаючи його несуттєвим порівняно з двома іншими, описаними вище поняттями.

На підставі викладеного доходимо висновку, що таке діяння, як засмічення, має повноправну основу свого самостійного існування і законодавчого закріплення. Однак, засмічення вод може утворювати склад розглядуваного злочину за умови, що воно викликало зміну природних властивостей вод або виснаження водних ресурсів.

Зазначимо, що забруднення водних об'єктів, так само як і виснаження, може бути вчинене різноманітними прийомами і методами. У законодавстві відсутнє посилення на спосіб не тому, що він відсутній як такий, а тому, що для кваліфікації діяння це не має значення, та

й описати всі способи забруднення, виснаження та засмічення в рамках закону неможливо через велику їхню різноманітність і багатоплановість.

Наслідками кваліфікованого складу злочину (ч.2 ст. 242 КК України) є: 1) загибель або захворювання людей; 2) масова загибель об'єктів тваринного й рослинного світу; 3) інші тяжкі наслідки.

Відповідно до п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 лютого 2004 року № 17 під загибеллю людей слід розуміти настання смерті хоча б однієї людини.<sup>32</sup>

Захворювання людей – це погіршення стану здоров'я хоча б однієї людини, поєднане із стійкою втратою працездатності, зараженням епідемічними або інфекційними хворобами кількох осіб, появою відхилень у розвитку дітей, значним зниженням тривалості життя, захисних можливостей імунної системи<sup>33</sup>.

Відповідно до абз. 2, 3 п.5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах

<sup>31</sup> Барчук І. В. Особливості кримінально-правової відповідальності за забруднення водних об'єктів / І. В. Барчук // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2009. Вип. 21. С. 159-163. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu\\_2009\\_21\\_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2009_21_25)

<sup>32</sup> Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля:

Постанова від 10.12.2004 № 17 // Верховний Суд / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>

<sup>33</sup> Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : У 2 т. – Т.2 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – с. 34-35.



про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 лютого 2004 року № 17 під тяжкими наслідками слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах; тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Таким чином, законодавець в ч. 2 ст. 242 КК України припускає певну тавтологію, оскільки, аналіз вказаної Постанови Пленуму Верховного Суду, правозастосовної практики, свідчить про те, що поняття «тяжкі наслідки» є поняттям оціночним і охоплює собою загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного

світу (всі кваліфіковані ознаки, передбачені ч.2 ст. 242 КК України).

З огляду на викладене, пропонуємо ч. 2 ст. 242 КК України викласти в наступній редакції: «Ті самі діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються...» та доповнити ст. 242 КК України приміткою такого змісту: «Під тяжкими наслідками слід розуміти: загибель або захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах».

У питаннях визначення місця вчинення злочину можна виділити погляди, зокрема В. М. Присяжного, який доводить, що місцем вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК України, є знаходження відповідного водного об'єкта, а джерелом забруднення, засмічення, – є підприємства, установи, організації, споруди, з яких потрапляють у водні об'єкти забруднюючі речовини,

матеріали та стічні води<sup>34</sup>. Протилежною є думка О. О. Балобанова, який стверджує, що у ст. 242 КК України про жодні особливості, котрі б обмежували вчинення даного злочину тією чи іншою частиною простору не йдеться<sup>35</sup>. Вважаємо, що недостатня визначеність поняття «місце вчинення злочину» тягне за собою прогалини в дослідженні ролі цієї ознаки об'єктивної сторони для кримінально-правової кваліфікації досліджуваного злочину.

Основний (частина 1 ст. 242 КК) і кваліфікований (частина 2 ст. 242 КК) склади цього злочину відносяться до матеріальних складів і злочини вважаються закінченими в момент настання наслідків у вигляді забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їх природних властивостей або виснаженні водних джерел і, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (частина 1 ст. 241 КК) або момент загибелі хоча б однієї людини, захворювання двох

чи більше потерпілих, настання інших тяжких наслідків (частина 2 ст. 242 КК).

Проте, окремі вчені, до числа яких належить В. К. Матвійчук, відносять основний склад злочину порушення правил охорони вод до злочинів з формальними складом, оскільки наслідки як елемент складу злочину передбачені лише в ч. 2 ст. 242 КК України. Це пояснюється тим, що діяння, передбачені ч. 1 ст. 242 КК України, лише створюють небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Тобто в ч. 1 ст. 242 КК України означена лише загроза настання наслідків, з якою пов'язується криміналізація діяння. Повністю відповідає такому розумінню наслідків п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 лютого 2004 року № 17, де створення небезпеки – це лише можливість настання наслідків, а не самі наслідки<sup>36</sup>. Вважаємо, що наведена думка є необґрунтованою, оскільки наслідками даного злочину є саме визначені у диспозиції ч. 1 ст. 242 КК України наслідки

<sup>34</sup> Присяжний В. М. Відмежування злочину «Порушення прав охорони вод», передбаченого статтею 242 Кримінального кодексу України, від суміжних злочинів та аналогічного адміністративного делікту / В. М. Присяжний // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 7. С. 56-64. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmj\\_2011\\_7\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmj_2011_7_10)

<sup>35</sup> Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія / Л. П. Брич. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 712 с.

<sup>36</sup> Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова від 10.12.2004 № 17 // Верховний Суд / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>

у вигляді забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміни їх природних властивостей або виснаження водних джерел та створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Небезпека для життя – це реальна можливість загибелі хоча б однієї людини, наприклад, внаслідок вживання води, забрудненої токсичними відходами. Небезпека для здоров'я має місце в разі, коли порушення правил охорони або використання надр могло призвести до масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо<sup>37</sup>.

Підтвердження зазначеної думки можна знайти в матеріалах окремих судових рішень за результатами розгляду справ про порушення правил охорони вод. Так, *Амур-Нижньодніпровський районний суд м. Дніпропетровська у вироку від 14.09.2015 р. кваліфікував дії особи за ч. 1 ст. 242 КК України, спираючись, серед іншого, на те, що внаслідок скидів забруднюючих речовин зі зворотними водами з перевищенням встановленого нормативу до водних об'єктів р. Самара*

*та р. Дніпро, утворилися плями плаваючих відходів, які у сукупності з додатковими негативними факторами можуть мати реальну загрозу здоров'ю населення, яке активно використовує прибережну смугу цієї ділянки берега для пляжного відпочинку. Також скиди зворотних вод та утворення острова відходів внаслідок виробничої діяльності ТОВ «Дніпропетровська паперова фабрика» становить небезпеку для гідродіонтів, в тому числі і для нерестуючої риби, її ікри, личинок, місць нагулу риб і її молоді; існує загроза міграцій токсикантів, які накопичилися в рибній продукції, до організму людей споживачів риби; існує небезпека зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, руйнування чи істотного ушкодження природних територій р. Самара (нерестовищ та нагульних площ), рослинного світу<sup>38</sup>.*

Проте, правозастосовна практика у більшості випадків при кваліфікації діяння за ч. 1 ст. 242 КК України, виходить не з реальної можливості настання передбачених у законі наслідків, а з фактичної суми збитків, спричинених злочинними діями. Так, зокрема, *Селідовський міський суд Донецької*

<sup>37</sup> Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред В. В. Топчія; наук. ред. В. І. Антипова. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – с.509.

<sup>38</sup> Єдиний державний реєстр судових рішень / Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

*області мотивував обвинувальний вирок тим, що начальником не було здійснено своєчасний, якісний ремонт і обслуговування водопровідно-каналізаційних мереж і очисних споруд, допущено неналежне забезпечення ефективності технологічного очищення стічних вод, що призвело до скиду забруднюючих речовин у поверхневі води струмка Солоненького басейну річки Вовча з наднормативним перевищенням гранично-допустимих норм хімічних сполук, внаслідок чого заподіяно істотну шкоду охоронюваним законом державним інтересам у вигляді матеріальних збитків в сумі 60 650,28 грн., який більш ніж в 100 разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян<sup>39</sup>.*

Проаналізувавши нормативно-правові акти та думки науковців щодо об'єктивних ознак складу злочину, передбачених ч.1 та ч. 2 ст.242 КК України, констатуємо, що метою законодавчого рішення було встановлення відповідальності за порушення правил охорони вод. Законодавча реалізація такої мети знайшла своє відображення у формулюванні об'єктивної сторони складу злочину та визначенні у диспозиціях ч.1 та ч.2 ст.242 КК України

як діянь у вигляді порушення правил охорони вод (водних об'єктів), так і наслідків – спричинення забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля (ч.1 ст.242) та загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки (ч.2 ст.242).

<sup>39</sup> Єдиний державний реєстр судових рішень / Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

**Consumer Agreement in the System of Civil Contracts**

*Halyna Yanovytska*  
*candidate of law sciences, associate professor,*  
*head of Civil and Legal Disciplines Department*  
*Lviv state University of Internal Affairs*  
*Ukraine*

The author of the article studies the main problems of concluding a civil and legal agreement with the participation of consumers. We believe that recently there is the growth and emergence of new contractual forms at the consumer market, their enrichment with additional conditions, methods of their conclusion, as well as a combination of various contractual types and kinds. Nowadays, the need to allocate a separate group of contracts with the participation of consumers is due to the fact that during their conclusion it is necessary to note the rights and obligations of the parties with the particular accuracy, as well as to establish the liability for their non-execution or improper performance. The legislator provides the consumer with additional privileges while concluding an agreement. This is due to the lack of professionalism of the latter at the consumer market. The legal concept of protecting the weakness in the contract is both not stipulate in the legislation the doctrinal principles of law, which supplement, develop and strengthen the theoretical and legal principles of humanity and justice, and those specified in the Civil Code of Ukraine: equitableness, fairness and reasonableness.

Special attention has been emphasized on the fact that transactions with consumers' participation form a unified system of contractual relations, have the unity and interrelation in their basis, they also have an internal structure, and are aimed at achieving a common goal. They are united with the term "consumer agreements" in the scientific literature.

Consumer agreement – is not a contract, since the word "consumer" defines it as a kind among others, indicates on a special subject relationship – with the consumer. Consequently, the consumer agreement differs from all other contracts, mainly due to the fact that the consumer is one of its parties.

In the author's opinion, the consumer agreement is admitted as a contract, where one party (seller, manufacturer, executor) undertakes to sell or transfer the products (goods) for temporary possession and use; to perform the work; to provide service to the other party (the consumer) for payment. Attention should be paid to legal doctrine, normative provision and judicial practice. Such a comprehensive study will provide an indisputable proper procedure for the implementation of the terms of the consumer agreement.

## Споживчий договір у системі цивільно-правових договорів

*Яновицька Галина Богданівна*

*кандидат юридичних наук, доцент,*

*завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін*

*Львівського державного університету внутрішніх справ*

*Україна*

### Постановка проблеми

Одним із найменш захищених суб'єктів приватних відносин є споживач. Впровадження в економіку України ринкових відносин зобов'язало державу визначити правильний механізм захисту порушених прав та інтересів споживачів. Прийнятий 12 травня 1991 року Закон України «Про захист прав споживачів»<sup>1</sup> скерував політику держави у розв'язанні комплексу проблем у сфері захисту прав споживачів. Цей нормативний акт об'єднав норми різних галузей права (цивільного, кримінального, адміністративного) і визначив пріоритет споживача над виробником, продавцем, виконавцем робіт (послуг).

Головним юридичним способом впливу на споживчий ринок, правовою формою співпраці сторін у досягненні їх мети і завдань, є договір з участю

споживачів. В умовах споживчого ринку, ці договори закріплюють форму відносин, реалізуючи яку, споживачі та їх контрагенти забезпечують пересування матеріальних благ на кінцевій стадії виробництва – споживання. Договір за участю споживачів є економіко-правовою конструкцією споживчого ринку, яка стимулює економічний розвиток.

Окремі проблемні питання споживчих договорів досліджувались в працях вітчизняних науковців: Косінова С.А., Осетинської Г. А., Письменної О. П., Рабінович А. В., Ханик-Посполітак Р. Ю та ін.

**Метою** даної праці є здійснення правового аналізу договірних конструкцій за участю споживачів, виявлення проблемних аспектів та внесення пропозицій щодо їх вирішення.

### Виклад основного матеріалу

---

<sup>1</sup> Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР – 1991. – № 30

Відносини споживачів у більшості випадків трансформуються у договірні правовідносини, зміст яких визначається місцем, що відводиться договорами у сучасний період.

Доктринальна позиція, щодо договірних і недоговірних зобов'язань за участю споживачів розглядається через вид відносин і характер відповідальності сторін. Договірні відносини мають відносний характер, а недоговірні – абсолютний. У разі невиконання чи неналежного виконання відносного зобов'язання, має місце договірна відповідальність, а, якщо сторони перебували у абсолютних відносинах, – розуміється позадоговірна відповідальність, оскільки порушений саме юридичний обов'язок.

Існування споживчих договірних відносин, їх застосування концептуально диктується диспозитивністю. У широкому сенсі, – це узгодження волі двох і більше сторін, які бажають встановити, змінити або припинити цивільні правовідносини. У вузькому аспекті, договір за участю споживачів служить джерелом цивільно-правових зобов'язань<sup>2</sup>.

---

<sup>2</sup> Дашко А. В. Теоретико-договорное моделирование договорных отношений с участием потребителя: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А. В. Дашко; РГБ ОД. – М., 2005. – 22с.

На сьогоднішній день, значення договору за участю споживачів є досить актуальним завдяки розширенню його конструкцій (кількості договірних видів).

У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів»<sup>3</sup> зазначено, що оскільки Закон не визначає певних меж своєї дії, судам слід мати на увазі, що до відносин, які ним регулюються, належать, зокрема, ті, що виникають із договорів купівлі-продажу, майнового найму (в тому числі найму (оренди) жилого приміщення – в частині відносин між наймачем (орендарем) і наймодавцем (орендодавцем), який одночасно є виконавцем комунальних послуг і послуг по ремонту житлового фонду та інженерного обладнання), побутового прокату, безоплатного користування майном, підряду (в тому числі побутового замовлення чи абонементного обслуговування), доручення, перевезення громадян та їх вантажу, комісії, схову, страхування, із договорів про надання фінансово-кредитних послуг для задоволення власних побутових потреб громадян (у тому числі про надання

<sup>3</sup> Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів: Постанова, Пленум Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. № 5 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-96>.

кредитів, відкриття й ведення рахунків, проведення розрахункових операцій, приймання і зберігання цінних паперів, надання консультаційних послуг). Відносини щодо захисту прав споживачів можуть виникати також з актів законодавства або з інших правочинів, які не суперечать Закону.

Останнім часом на споживчому ринку спостерігається зростання кількості окремих договорів за участю споживачів, саме виникнення нових договірних форм, збагачення їх додатковими умовами, способами їх укладення, а також поєднанням всіляких договірних типів і видів.

Договір з участю споживачів, підвладний подвійному правовому впливу, поєднує законодавче і приватне регулювання. У першому випадку забезпечуються гарантії економічної свободи і незалежності сторін, а в другому – мають значення юридичні засоби саморегулювання правовідносин. Приватне регулювання покликане підвищувати результативність законодавчого регулювання.

На сьогоднішній день, вироблено низку принципово різних рівнів гармонізації щодо договірних відносин споживачів: гармонізація в межах правового акта; вертикально-ієрархічна гармонізація законодавства; горизонтальна гармонізація; гармонізація

законодавства щодо договірних відносин споживачів на міжнародному рівні. Ця процедура є однією з основних тенденцій розвитку договірних відносин за участю споживачів у правових системах іноземних держав.

На сьогоднішній день, необхідність виділення окремої групи договорів за участю споживачів обумовлена тим, що під час їх укладення необхідно з особливою ретельністю регламентувати права та обов'язки сторін, а також встановлювати відповідальність за їх невиконання або неналежне виконання.

Надання споживачу додаткових привілеїв під час укладення договору обумовлено його непрофесійністю на споживчому ринку. Правова концепція захисту слабкої сторони в договорі виступає, як не прописані у законодавстві, доктринальні принципи права, що доповнюють, розвивають і посилюють теоретико-правові принципи гуманності і справедливості.

Існуючі сьогодні правочини за участю споживачів утворюють єдину систему договірних зв'язків, що мають у своїй основі єдність і взаємозв'язок, а також володіють внутрішньою структурою, і спрямовані на досягнення спільної мети. У науковій літературі вони об'єднані терміном «споживчі договори».

Проблемам визначення місця того чи іншого договору, у відносно великій і



громадській системі цивільно-правових договорів, завжди приділялася велика увага. Але найбільшу складність цей процес набуває при дослідженні збірного поняття «споживчий договір», тобто поняття, яке включає в себе кілька первинних елементів: такі поняття, як «багатосторонній договір», «договір за участю третіх осіб» і т. д.

Розглядаючи споживчий договір як правовий засіб досягнення соціально значущих результатів, важливо не тільки визначити ступінь адекватності його застосування до відповідних груп суспільних відносин, а й встановити межі свободи суб'єктів подібних договорів, а також у виробленні і узгодженні їхніх умов.

Якщо послідовно і логічно вирішувати завдання систематизації споживчих договорів, то кожній групі, яка об'єднує різні їх типи, має відповідати свій термін, більш широкий за своїм змістом, ніж терміни, використані у внутрішньогруповій систематизації. У даному випадку виникає колізія при визначенні терміна, який зміг би бути використаний, наприклад, коли поняття: «тип» – саме широке за своїм змістом вже вжито для позначення складового елементу групи – споживчих договорів найму.

Якщо споживчий договір розуміти не як окремий тип, а сукупність договорів

з притаманними тільки їм властивостями, то необхідно встановити, у межах загальних норм зобов'язального права, також загальні норми для споживчих договорів.

З іншого боку, термін «споживчий договір» може вживатися в сенсі конкретного споживчого договору, наприклад, роздрібної купівлі-продажу, прокату. Питання про місце конкретного споживчого договору в системі договірних правових проблем не викликає і, в цьому випадку, він виступає як самостійний юридичний інститут і регламентується самостійно.

В збірному сенсі споживчий договір об'єднує ряд самостійних юридичних інститутів, складаючи щось більше, ніж інститут, хоча і не утворює підгалузі цивільного права. Його буде правильно розглядати як певну договірну модель, існуючу на теоретичному рівні і вхідну в галузь цивільного права, і підгалузі – зобов'язального права.

Що стосується місця споживчого договору в системі цивільно-правових договорів, то необхідно відразу зазначити понятійну відміну внутрішньої системи споживчого договору від його зовнішньої системи, під якою розуміється структурний взаємозв'язок і впорядкована внутрішня будова цивільно-правових договорів, як частина системи цивільного права. Саме такий підхід, який

можна умовно назвати «системний», в дослідженні споживчого договору, як різновиду цивільно-правових договорів, передбачає розгляд його як частини більш широкої системи. Такий аспект дослідження сприяє виявленню не тільки родових, а й спеціальних ознак, що відрізняють споживчий договір від інших елементів – договорів без участі споживачів – загальної системи договорів в цивільному праві.

Формування системи споживчих договорів (як системи певної групи договорів) сприяє вирішенню правотворчих і правозастосовних завдань. В результаті реалізації першої – досягається ефективність механізму правового регулювання, яка, в свою чергу, залежить від того, наскільки вірно виявлені ознаки складу правовідносини, що зумовлюють необхідність відповідного характеру правового регулювання, і наскільки адекватно вони відображені в нормах права. Щодо правозастосування, то правильно кваліфікувати договір, тобто застосувати до нього, на основі виділення системних ознак ті норм права, які призначені для регулювання саме даного договору.

Отже, всі споживчі договори характеризуються загальними ознаками: інтереси сторін протилежні; мета, що переслідується контрагентами, збігається у протилежній спрямованості (один надає

послугу з метою отримання зустрічного задоволення, інший цю послугу споживає; один передає майно з метою отримання грошей, а інший його придбаває і т. д.).

Формування сутності споживчого договору як різновиду логічної форми мислення і основної форми наукового пізнання – процес складний і вимагає достатніх зусиль.

Насамперед, поняття «споживчий договір» необхідно порівняти з іншими цивільно-правовими договорами. За своєю філологічною конструкцією, – це словосполучення з двох слів, в якому головним є слово «договір», а граматично підлеглим – «споживчий».

Споживчий договір, – це не будь-який договір, так як слово «споживчий» визначає його як різновид серед інших, вказуючи на особливий суб'єктний зв'язок, – зі споживачем. Отже, споживчий договір відрізняється від всіх інших договорів, головним чином, тим, що в ньому однією зі сторін є споживач.

Відповідно до положень чинного законодавства (п.22 ст. 1 ЗУ «Про захист прав споживачів»), споживач, – це фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для власних особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Тобто не будь-яка

особа визнається споживачем, а тільки фізична, та, що, по-перше, має намір замовити або придбати продукцію (роботи, послуги); по-друге, замовляє, придбаває продукцію (роботи, послуги); по-третє, використовує продукцію (роботи, послуги).

Залежно від моменту укладення споживчий договір є консенсуальним, тобто, який набирає чинності з моменту досягнення сторонами згоди з усіх істотних умов. Це підтверджується аналізом змісту окремих видів споживчих договорів.

Наприклад, договір споживчого кредиту є укладеним з моменту досягнення згоди щодо усіх істотних умов<sup>4</sup>. Такий же висновок можна зробити і щодо договору про надання правової допомоги (ст. 27 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»)<sup>5</sup>.

До особливостей укладення споживчих договорів відноситься також і те, що більшість з них є публічними договорами та договорами приєднання.

У науковій літературі зазначається, що публічний договір, – це узагальнене поняття цивільно-правових договорів, завдяки яким забезпечуються потреби

широкого кола споживачів у сферах роздрібної торгівлі, перевезення транспортом загального користування, надання послуг зв'язку, медичного, готельного, банківського обслуговування тощо<sup>6</sup>.

У ст. 633 ЦК України публічний договір визначається як такий, в якому одна сторона – підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо). Умови цього договору встановлюються однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому за законом надані відповідні пільги. Підприємець не має права: надавати переваги одному споживачеві перед іншим щодо укладення публічного договору, якщо інше не встановлено законом; відмовитися від укладення публічного договору за наявності у нього можливостей надання споживачеві відповідних товарів (робіт, послуг). У разі необґрунтованої відмови підприємця від укладення публічного договору він має

<sup>4</sup> Про споживче кредитування: Закон України від 15 листопада 2016р. // Голос України – 2016 – № 236

<sup>5</sup> Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 (редакція

від 05.01.2017) // Урядовий кур'єр. – 2012 . – № 159.

<sup>6</sup> Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: [навч. посібник] / Луць В. В. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С.57.

відшкодувати збитки, завдані споживачеві такою відмовою. Умови публічного договору, які суперечать правилам, обов'язковим для сторін при укладенні і виконанні публічного договору, є нікчемними. Отже, публічний договір за участю споживача має наступні ознаки: 1) контрагентом споживача є суб'єкт підприємницької діяльності; 2) останній не має права надавати переваги одному споживачеві перед іншими; 3) зобов'язаний укласти договір, який першим відгукнувся на пропозицію; 4) у разі порушення вище зазначених норм – відповідатиме за завдані споживачеві збитки.

На думку Г. А. Осетинської, споживчі договори є публічними договорами, на які мають розповсюджуватися, зокрема, положення ст. 633 ЦК України<sup>7</sup>.

Споживчий договір є двостороннім договором, в якому кожна із сторін має права і обов'язки. Він є також оплатним, а його окремі види – строковими. Предмет договору законодавець узагальнює терміном «продукція». Відповідно до 1 ЗУ «Про захист прав» це – будь-який виріб (товар), робота чи послуга, що виготовляється надається чи виконується для задоволення суспільних потреб.

Стандартна нормативна структура, зобов'язує сторони чітко визначати права та обов'язки і їх дотримуватись, узгодити відповідальність, у разі невиконання або неналежного виконання умов споживчих договорів.

## Висновки

Підсумовуючи вище викладене, доцільно зазначити, що споживчий договір, – це цивільно-правова категорія. Споживчим договором визнається договір, у якому одна сторона (продавець, виробник, виконавець) зобов'язується продати або передати продукцію (товар) у тимчасове володіння та користування; виконати роботу; надати послугу другій стороні (споживачу) за оплату.

Його співвідношення з цивільно-правовим договором характеризується як співвідношення загального і особливого, цілого і частини. Під час укладення споживчого договору доцільно враховувати не тільки загальні положення про договір чи окремі види договірних зобов'язань, а і різносторонній характер цих правовідносин. До уваги слід брати правову доктрину, нормативне забезпеченні і судову практику. Таке комплексне дослідження забезпечить

<sup>7</sup> Осетинська Г. А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук /

Осетинська Ганна Анатоліївна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка – К. 2006. – С.8.

безспірну належну процедуру виконання  
умов споживчого договору.

